

Η σκά που κτίζει, 1979-1999. Πολυεστέρας

Κράτος-Εξουσία-Σοσιαλισμός στην πολιτική -φιλοσοφική σκέψη του Ν. Πουλαντζά

«Η παρούσα γενιά μοιάζει με τους Εβραίους τους οποίους ο Μωυσής οδήγησε μέσα από την έρημο. Η γενιά αυτή δεν έχει μόνο έναν καινούριο κόσμο να κατακτήσει, πρέπει να χαθεί για να κάνει χώρο σ' ανθρώπους που είναι ικανοί ν' αναμετρηθούν μ' έναν καινούριο κόσμο»¹.

Προλεγόμενα

Ο Ηρόδοτος, στο Γ' βιβλίο των ιστοριών του, τη *Θάληα*, αφηγείται την ακόλουθη περιπέτεια. Ο Καμβύσης, γιος του Κύρου και βασιλιάς των Περσών, απουσιάζει από τη χώρα του, έχοντας εκστρατεύσει εναντίον της Αιγύπτου με σκοπό την κατάκτησή της. Δύο «μάγοι» του περσικού ιερατείου, συνωμοτικώ τω τρόπω, σφετερίζονται τη βασιλική εξουσία, κατά την απουσία του αυτή. Εν τω μεταξύ, ο Καμβύσης τρελαίνεται και πεθαίνει στην Αίγυπτο και τρεις σημαίνουσες προσωπικότητες της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης των Περσών συλλαμβάνουν και πραγματοποιούν επιτυχώς ένα σχέδιο ανατροπής των «μάγων» και αποκατάστασης της «νομιμότητας». Αμέσως μετά, οι πρωταγωνιστές του εγχειρήματος αυτού, Δαρείος, Μεγάβυξος και Οτάνης, βρίσκονται αντιμέτωποι με το θεμελιώδες ζήτημα που αναφέρεται στον τρόπο πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας. Και τότε, μεταξύ των ανδρών αυτών, διαμειβεται ο εξής πολύ ενδιαφέρων και επίκαιρος διάλογος: «Όταν καταλάγιασε η ταραχή και πέρασαν πέντε μέρες, οι επαναστάτες έκαναν συμβούλιο για την όλη κατάσταση και είπαν πράγματα που ίσως μερικοί Έλληνες δε θα τα πιστέψουν, αλλά είναι βέβαιο ότι τα είπαν. Ο Οτάνης είπε ότι έπρεπε οι Πέρσες οι ίδιοι ν' αποφασίσουν για τα πολιτικά ζητήματα. Είπε τα ακόλουθα: "Η γνώμη μου είναι ότι δεν πρέπει να έχουμε πια ένα μόνο μονάρχη. Δεν είναι ούτε ευχάριστο, ούτε σωστό. Πώς μπορεί η μοναρχία να είναι ένα πράγμα σωστό, αφού επιτρέπει στο μονάρχη να κάνει ό,τι θέλει; Αν γίνει μονάρχης ο άριστος των ανθρώπων, θα αλλάξει αμέσως συμπεριφορά. Η θέση του αυτή θα τον γεμίσει»

υπεροψία και ο φθόνος είναι μέσα στη φύση του ανθρώπου. Με τα δύο αυτά είναι γεμάτος από κακία, και τότε παραζαλισμένος από υπεροψία, τότε από φθόνο, κάνει πολλά άδικα πράγματα, αν και ένας τύραννος δε θα έπρεπε να νιώθει φθόνο, αφού τα έχει όλα, αλλά είναι μέσα στη φύση του ν' αποδείχνει στους υπηκόους του το αντίθετο... Ενώ, αν το πλήθος έχει την εξουσία, τότε πρώτ' απ' όλα το πολίτευμα έχει το ωραιότερο όνομα: ισονομία... Με κλήρο ορίζονται οι άρχοντες και αυτοί πρέπει να λογοδοτήσουν και κάθε απόφασή τους πρέπει να εγκριθεί από το λαό. Η γνώμη μου, λοιπόν, είναι να καταργήσουμε τη μοναρχία και να δώσουμε την εξουσία στο πλήθος, γιατί από τους πολλούς πηγάει κάθε εξουσία”.

»Ο Μεγάβυζος πρότεινε ολιγαρχία, λέγοντας τα ακόλουθα: “Τα όσα είπε ο Οτάνης για την κατάργηση της τυραννίας, τα υιοθετώ κι εγώ, αλλά νομίζω ότι σφάλει όταν σας συμβουλεύει να δώσετε την εξουσία στο λαό... Δεν υπάρχει τίποτε πιο ασύνετο και πιο αλαζονικό από ένα απαίδευτο πλήθος... Ο τύραννος ό,τι κάνει το κάνει ευσυνειδήτητα, ενώ το πλήθος ούτε αυτό δεν κάνει... Εμείς ας διαλέξουμε μια ομάδα από τους καλύτερους πολίτες και ας τους παραδώσουμε την εξουσία”.

»Τρίτος μίλησε ο Δαρειός και είπε τα εξής: “Έχουμε τρία είδη πολιτεύματος και ας πω ότι και τα τρία είναι άριστα, δημοκρατία, ολιγαρχία και μοναρχία. Λέω λοιπόν ότι το τελευταίο υπερέχει πολύ από τα άλλα. Αν ο άνθρωπος που είναι μονάρχης είναι άριστος, τίποτε καλύτερο δεν μπορεί να βρεθεί. Έχοντας τόσες αρετές, θα φροντίζει με τον καλύτερο τρόπο για τα συμφέροντα του λαού”. Αυτές οι τρεις γνώμες διατυπώθηκαν και οι άλλοι τέσσερις συνωμότες υποστήριξαν τη γνώμη του Δαρείου. Όταν ο Οτάνης, που ζητούσε δημοκρατία για τους Πέρσες, είδε ότι απορρίφθηκε η γνώμη του, μίλησε πάλι και είπε: “Σύντροφοι, είναι φανερό ότι ένας από εμάς πρέπει να γίνει βασιλιάς, είτε με κλήρο, είτε με την ψήφο του περσικού λαού, είτε με όποιον άλλο τρόπο. Όσο για μένα, δε θα φιλοδοξήσω να συναγωνισθώ, γιατί δε θέλω ούτε να εξουσιάζω ούτε να εξουσιάζομαι”².

Το ζήτημα, λοιπόν, της πολιτικής οργάνωσης του ανθρώπινου βίου, του κράτους και της πολιτικής εξουσίας τίθεται ως κεντρικό σημείο στη συγκρότηση της ανθρώπινης σκέψης, μέσα στην ιστορία των ταξικών κοινωνιών. Αυτή είναι η κληρονομιά που μας παραδίδει ο Ηρόδοτος. Αλλά και το επαναστατικό-χειραφετησιακό πρόταγμα, της ριζικής υπέρβασης της διάκρισης σε κυρίαρχους-κυριαρχούμενους, έχει μακρά ιστορία, όπως καταδεικνύεται από την προαναφερθείσα τελική τοποθέτηση του Οτάνη, στο διάλογο που μας κληροδότησε ο Ηρόδοτος³.

Χωρίς, επομένως, να παραγνωρίζουμε και να υποβαθμίζουμε την αδιαφιλονίκητη συνεισφορά του συσσωρευμένου μέσα στην ιστορία στοχασμού πάνω στο φαινόμενο του κράτους και της πολιτικής εξουσίας, ισχυριζόμαστε ότι η γέννηση της μαρξικής προβληματικής συνιστά επανάσταση και σ' αυτό τον τομέα. Μέσα σ' αυτή τη «νέα ήπειρο», όπως θα έλεγε ο Λουί Αλτουσέρ, που εγκαινιάζει ο μαρξισμός, η προβληματική του κράτους και της πολιτικής εξουσίας κατέχει μια εξέχουσα θέση. Υπό την παραδοχή τούτη θα επιχειρήσουμε στο κείμενο αυτό να αναδείξουμε τα όρια της αναμφίβολης, πλην όμως αντιφατικής, κατά τη γνώμη μας, συνεισφοράς του Νίκου Πουλαντζά στη μαρξιστική θεωρία του κράτους και της πολιτικής εξουσίας.

Η θεμελίωση του κεφαλαιοκρατικού κράτους

Συμφώνως προς τη συντηρητική —περί κοινωνικής λειτουργίας της φιλοσοφίας και των φιλοσόφων— άποψη του Καντ, «η τάξη των φιλοσόφων είναι, εκ φύσεως, ανίκανη να διαμορφώσει ομάδες ή λέσχες με εξεγερσιακό προσανατολισμό, και δεν είναι δυνατόν, συνεπώς, να προκαλεί την υποψία περί διασποράς προπαγανδιστικών ιδεών»⁴.

Ασφαλώς, ο Ν.Π. δεν ανήκει στην «τάξη των φιλοσόφων» που περιγράφει ο Καντ. Αντιθέτως, τοποθέτησε εξαρχής το στοχασμό του στον ανατρεπτικό-απελευθερωτικό ορίζοντα του μαρξισμού. Μπορούμε να πούμε ότι λειτούργησε ως οργανικός διανοούμενος, για τον οποίο η διαλεκτική ενοποίηση της μαρξιστικής θεωρίας και πράξης ήταν πάντα ένα επίκαιρο στοίχημα, που ετίθετο με διαρκώς ανανεούμενους όρους από τη δυναμική της ταξικής πάλης.

«Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος —θα πει ο Ν.Π.— είναι ίσως το μέρος της μαρξιστικής θεωρίας που έχει δώσει λαβή στις σοβαρότερες παρερμηνείες των απόψεων του Μαρξ. Πράγματι, αν έχουμε υπόψη μας ότι ο μαρξισμός έχει σαν κοινωνικό ρόλο να είναι μια επιστημονική θεωρία, που έχει σαν αντικείμενο πρακτικό την απελευθέρωση των καταπιεζόμενων τάξεων μέσα στους διαιρεμένους σε τάξεις κοινωνικούς σχηματισμούς, καταλαβαίνουμε γιατί ο Λένιν έλεγε ότι η μαρξιστική θεωρία του κράτους είναι ο θεμέλιος λίθος της μαρξιστικής θεωρίας»⁵.

Αν, όμως, ο Μαρξ μάς κληροδότησε τη μνημειώδη και αξεπέραστη κριτική της πολιτικής οικονομίας, δε μας άφησε, τουλάχιστον με την ίδια μορφή, μια «ολοκληρωμένη» κριτική της Πολιτικής του Κράτους και του Δικαίου, στον κεφαλαιοκρατικό σχηματισμό. Υπό αυτές τις συνθήκες προκύπτει ένα κρίσιμο ερώτημα φιλοσοφικής και πολιτικής σημασίας: Μέσα στο πολυεπίπεδο και πολυσύνθετο σώμα του μαρξισμού, σε ποιες ορατές και «αόρατες» περιοχές οφείλουμε να αναζητήσουμε τη γένεση της μαρξικής θεωρίας του κράτους; Η απάντηση του Ν.Π. στο σημείο αυτό είναι κατηγορηματική. Υιοθετώντας την αλτουσερική αντίληψη της επιστημολογικής τομής στη μαρξική σκέψη θα υποστηρίξει: «Πράγματι, η μαρξιστική θεωρία περί κράτους παρουσιάζει ένα ενδιαφέρον... τα κείμενα του Μαρξ, τα σχετικά με το κράτος, ανήκουν είτε στην πρώτη νεανική του περίοδο... είτε στην οριστικά ώριμη περίοδο του Μαρξ... Και εδώ μας τίθεται το πρώτο πρόβλημα: η θεωρία περί κράτους του “νέου” Μαρξ βρίσκεται σε σχέση θεωρητικής συνέχειας με τη θεωρία περί κράτους του ώριμου Μαρξ;... Εδώ πρέπει να δώσουμε οριστικά και αποφασιστικά αρνητική απάντηση... Πράγματι, αν εξετάσουμε τα έργα της νεότητας του Μαρξ που αφορούν το Κράτος, βλέπουμε όχι μόνο ότι ο Μαρξ δε διαθέτει ακόμα τις επιστημονικές του έννοιες, δηλαδή τις έννοιες του τρόπου παραγωγής, των παραγωγικών σχέσεων, του κοινωνικού σχηματισμού, των κοινωνικών τάξεων κ.λπ., αλλ’ ότι η γενική του προβληματική, παρ’ όλη την κριτική του Εγέλου, παραμένει τελικά ενταγμένη στην ιδεαλιστική προβληματική»⁶.

Πού θα πρέπει, λοιπόν, «αποκαθαρμένοι» από τις ιδεαλιστικές παραστάσεις, να ανιχνεύσουμε την ιδιάζουσα υλικότητα, όπως θα πει ο Ν.Π., του κράτους γενικά και του καπιταλιστικού κράτους ειδικότερα; «Τη βάση της υλικής διάρθρωσης του κράτους και της εξουσίας πρέπει να την αναζητήσουμε στις σχέσεις παραγωγής και τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, όχι, όμως, όπως καταλήξαμε να τους εννοούμε αυτούς τους όρους.

Δεν πρόκειται εδώ για μια οικονομική δομή, από την οποία απουσιάζουν τάχα οι τάξεις, οι εξουσίες και οι αγώνες»⁷.

Η θεμελίωση του κράτους στο πεδίο της οικονομίας θα πρέπει να αποφύγει δύο ολισθήματα. Πρώτο, τη μηχανιστική-οικονομιστική αναγωγή του κράτους στην οικονομία, την πρόσληψη των σχέσεων κράτους-οικονομίας ως σχέσεων θεμελιακής εξωτερικότητας, την παράσταση του κράτους ως εξαρτήματος-μηχανιστικής αντανάκλασης της οικονομικής βαθμίδας. Δεύτερο, την ιστορικοιστική, όπως θα την ονομάσει για άλλη μια φορά ο Ν.Π., θεμελίωση του κράτους.

Όσον αφορά το πρώτο ολισθήμα, η διάπραξη του στηρίζεται σε μια μηχανιστική-οικονομιστική προβληματική του οικονομικού επιπέδου με άξονα τη διαπλοκή σχέσεων παραγωγής-παραγωγικών δυνάμεων, κοινωνικού-τεχνικού καταμερισμού εργασίας. Για τον Ν.Π. —αντιθέτως προς τις παραδοσιακές, εντός του εργατικού κινήματος, οικονομιστικές αντιλήψεις, με τα οδυνηρά πολιτικά τους αποτελέσματα— στη διαλεκτική αυτή «σύμφυση» η αδιαφιλονίκητη προτεραιότητα ανήκει στις παραγωγικές σχέσεις έναντι των παραγωγικών δυνάμεων, στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας έναντι του τεχνικού.

«Ενάντια στον παραδοσιακό οικονομισμό —θα πει ο Ν.Π.— που καταλήγει κατευθείαν στον τεχνικισμό και δε βλέπει, τελικά, στις σχέσεις παραγωγής παρά τη σκέτη αποκρουστικότητα —περίβλημα— αντανάκλαση μιας τεχνολογικής διαδικασίας των ιδίων των παραγωγικών δυνάμεων, είναι αυτό ακριβώς το προβάδισμα των σχέσεων παραγωγής έναντι των παραγωγικών δυνάμεων που προσδίδει στη συνάρθρωσή τους τη μορφή μιας διαδικασίας παραγωγής και αναπαραγωγής... Από τούτο το προβάδισμα απορρέει και η παρουσία των πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων μέσα στις σχέσεις παραγωγής. Οι σχέσεις παραγωγής εκφράζονται με τη μορφή ταξικών εξουσιών: οι εξουσίες αυτές είναι οργανικά σπονδυλωμένες με τις πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις που τις καθιερώνουν και τις νομιμοποιούν. Το γεγονός αυτό έχει συνέπειες και ως προς τις θέσεις των κοινωνικών τάξεων μέσα στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής. Ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας, όπως εκφράζεται με την παρουσία των πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων μέσα στην παραγωγική διαδικασία, είναι εκείνος που έχει το προβάδισμα έναντι του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας.

»Αυτές οι σχέσεις και ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας όχι μόνο δε συνιστούν μια εξωτερική προς τις κοινωνικές τάξεις οικονομική δομή, αλλά ούτε κι ανήκουν σ' ένα πεδίο εξωτερικό προς την εξουσία και τους αγώνες. Δεν υπάρχουν κοινωνικές τάξεις πριν από τους αγώνες τους... Τοποθετώ το κράτος στην αναφορά του προς τις σχέσεις παραγωγής, σημαίνει χαράζω το πρώτο περίγραμμα της παρουσίας του μέσα στην πάλη των τάξεων»⁸.

Ο τρόπος, κατά τον οποίο οι πολιτικο-ιδεολογικές σχέσεις είναι οργανικά παρούσες στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής και εκμετάλλευσης, καθορίζεται, ασφαλώς, από τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά κάθε τρόπου παραγωγής και κοινωνικού σχηματισμού. Ο σχετικός, λοιπόν, διαχωρισμός του κράτους από την οικονομία, που παρατηρείται στον καπιταλισμό, δεν αναιρεί τη διαλεκτική τους συνύφανση. Ο χωρισμός αυτός, που «βρίσκεται στη βάση της ιδιάζουσας θεσμικής διάρθρωσης του καπιταλιστικού κράτους» και απορρέει από τη δομή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (μετατροπή της εργασιακής δύναμης σε εμπόρευμα και της υπερεργασίας σε υπεραξία), «δεν είναι παρά η συγκεκριμένη μορφή που παίρνει, στον καπιταλισμό, η οργανική παρουσία της πολιτικής στις σχέσεις παραγωγής»⁹.

Το ολίσθημα του ιστορικισμού έγκειται στην υιοθέτηση ενός προτύπου ~~μονογονιμικής-χρονολογικής~~ αιτιότητας στην κατανόηση των σχέσεων οικονομίας-κοινωνικών τάξεων-κράτους. Στα πλαίσια αυτού του ερμηνευτικού προτύπου, η χρονολογική προτεραιότητα των κοινωνικών τάξεων είναι η αξεπέραστη οντολογική συνθήκη για την εμφάνιση του κράτους. Η ταξική θεμελίωση του κράτους καθίσταται αδιανόητη χωρίς το χρονολογικό αυτό προβάδισμα.

«Ο καθοριστικός ρόλος των σχέσεων παραγωγής —θα πει ο Ν.Π.— το προβάδισμα των ταξικών αγώνων έναντι του κράτους και των μηχανισμών του, δεν μπορούν να νοούνται σύμφωνα με μια μηχανική αιτιότητα, που επιπλέον έχει μεταγραφεί σε γραμμική χρονολογική αιτιότητα, πράγμα που είχαμε χαρακτηρίσει με τον όρο ιστορικισμός»¹⁰. Η οντολογική θεμελίωση του κράτους στις σχέσεις παραγωγής και την ταξική διαίρεση της κοινωνίας, όπως έχει δείξει ο Μαρξ¹¹, δεν ταυτίζεται με τη χρονολογική προϋπαρξη των δεύτερων έναντι του πρώτου.

Από μία τέτοια προβληματική εκπορεύεται ο ισχυρισμός του Γάλλου εθνολόγου Pierre Clastres, ότι η εθνολογική μελέτη των ινδιάνικων κοινοτήτων της Νοτίου Αμερικής καταρρίπτει τη μαρξική θεωρία του κράτους και της ιστορίας, αφού σ' αυτές τις περιοχές, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, το κράτος εμφανίστηκε πριν την ταξική διάσπαση της κοινότητας και ανεξαρτήτως αυτής. «Η αληθινή επανάσταση στην πρωτοϊστορία της ανθρωπότητας δεν είναι η νεολιθική, είναι η πολιτική επανάσταση, εκείνη η μυστηριώδης εμφάνιση, η αναντίστροπτη, η θανάσιμη για τις πρωτόγονες κοινωνίες, εκείνου που γνωρίζουμε με το όνομα κράτος. Και αν θέλουμε να διατηρήσουμε τις μαρξιστικές αντιλήψεις περί υποδομής και εποικοδομήματος, τότε θα πρέπει ίσως να παραδεχτούμε ότι η υποδομή είναι το πολιτικό και το εποικοδόμημα το οικονομικό... Ποια είναι η κινητήρια δύναμη αυτής της μέγιστης αλλαγής, που θα κορυφωνόταν με την εγκαθίδρυση του κράτους; Η εμφάνισή του θα επικύρωνε τη νομιμότητα μιας ιδιωτικής ιδιοκτησίας που θα είχε δημιουργηθεί προηγουμένως. Θαυμάσια. Γιατί όμως να εμφανιστεί ιδιωτική ιδιοκτησία σ' έναν τύπο κοινωνίας που αγνοεί την ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς την αρνείται; Γιατί κάποιος να θελήσουν να διακηρύξουν μια μέρα αυτό είναι δικό μου και πώς οι υπόλοιποι θα άφηναν να μπει έτσι ο σπόρος αυτού που η πρωτόγονη κοινωνία αγνοεί; Ο σπόρος της καταπίεσης; Του κράτους; Ποιο τρομερό συμβάν, ποια επανάσταση επέτρεψε να προβάλλει η μορφή αυτού που διατάζει εκείνους που υπακούουν; Από πού προέρχεται η πολιτική εξουσία; Μυστήριο, προσωρινό ίσως, της καταγωγής»¹².

Η παραπάνω ανάλυση δεν ανατρέπει, κατά τη γνώμη μας, τη μαρξική σκέψη, «αφού θεμελίωση του κράτους στις σχέσεις παραγωγής-χωρισμού σε τάξεις δε σημαίνει “καταγωγή” κατ' ανάγκη προγενέστερη των τελευταίων από το πρώτο, δεν αποτελεί απόδειξη προς αυτή την κατεύθυνση, παρά μόνο για μια προβληματική θετικιστική-εμπειριστική και μάλιστα ιστορικιστική»¹³.

Η φетиχοποίηση του κράτους

Κάθε θεωρητική προσπάθεια αποκρυπτογράφησης του «ενδότατου μυστικού» του κράτους, όπως θα 'λεγε ο Καρλ Μαρξ, δεν μπορεί να αποφύγει την αναμέτρησή της μ' ένα

ακανθώδες ερώτημα. Ποιες είναι οι σχέσεις του κράτους με την εξουσία στα πλαίσια ενός κοινωνικού σχηματισμού διαιρεμένου σε τάξεις; Συγκεκριμένα: το κράτος κατέχει μια εξουσία «δική του», μια εξουσία που του ανήκει κατά τρόπο αποκλειστικό, πέραν εκείνης που αποτυπώνει και εκφράζει τη στρατηγική θέση ισχύος της κυρίαρχης τάξης στα πλαίσια ενός κοινωνικού σχηματισμού; Και αν, πράγματι, το κράτος ενσαρκώνει-υλοποιεί τη «δική» του εξουσία, προκύπτει το εξής ερώτημα: πού θεμελιώνεται η εξουσία αυτή; Μήπως πρόκειται για μια αυτοαναφορική εξουσία, που παραπέμπει, δηλαδή, στον εαυτό της ως θεμελιώτρια αρχή, ή μήπως έλκει την υπόστασή της από την «υλικότητα» των μηχανισμών της κρατικής εξουσίας; Αλλά, αν τα πράγματα είναι έτσι, τότε εγκλωβιζόμαστε στην αδιέξοδη προβληματική του πολιτικού φετιχισμού. Όπως στην εκδοχή του εμπορευματικού φετιχισμού, έτσι και εδώ, στο πολιτικό επίπεδο, μια κοινωνική σχέση μεταξύ πραγμάτων. Η κρατική εξουσία πραγματοποιείται και υιοθετείται η θεσμοκρατική θεώρηση.

Η προσέγγιση του ζητήματος της κρατικής εξουσίας από τον Ν.Π. προϋποθέτει μια ορισμένη θεώρηση της εξουσίας που έχει ως ακολούθως: «Θα δηλώνουμε με τον όρο εξουσία την ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης να πραγματοποιεί τα ειδικά της αντικειμενικά συμφέροντα... Αυτή είναι η έννοια... έχει για πλαίσιο αναφοράς την ταξική πάλη μιας κοινωνίας διαιρεμένης σε τάξεις... δηλαδή σ' ένα πεδίο που στο εσωτερικό του, εξαιτίας ακριβώς της ύπαρξης τάξεων, η ικανότητα της μιας να πραγματοποιεί με την πρακτική της τα δικά της συμφέροντα βρίσκεται σε αντίθεση με την ικανότητα —και τα συμφέροντα— άλλων τάξεων. Αυτό καθορίζει μια ειδική σχέση κυριαρχίας και υποταγής των πρακτικών των τάξεων, που χαρακτηρίζεται ακριβώς σαν σχέση εξουσίας»¹⁴.

Στο πεδίο, λοιπόν, αυτής της προβληματικής, πώς υφαίνονται οι σχέσεις κράτους και εξουσίας; «Οι διάφοροι κοινωνικοί θεσμοί και, ειδικότερα, ο θεσμός του κράτους —θα πει ο Ν.Π.— δεν έχουν, μιλώντας κυριολεκτικά, εξουσία. Οι θεσμοί, εξεταζόμενοι από την άποψη της εξουσίας, δεν μπορούν παρά να αναφέρονται σε κοινωνικές τάξεις που κρατούν την εξουσία. Αυτή η εξουσία των κοινωνικών τάξεων είναι οργανωμένη, κατά την άσκηση της, σε ειδικούς θεσμούς, σε κέντρα εξουσίας, ενώ το Κράτος, μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, είναι το κέντρο άσκησης της πολιτικής εξουσίας... η δομή μέσα στην οποία συμπεκνώνονται οι αντιφάσεις των διαφόρων επιπέδων ενός σχηματισμού»¹⁵.

Αναφερθήκαμε παραπάνω στον πολιτικό φετιχισμό ως ιδεολογική προσέγγιση. Ο φετιχισμός, όμως, αυτός είναι ενδογενές χαρακτηριστικό της κρατικής μορφής που προσιδιάζει στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, ακριβώς όπως ο εμπορευματικός φετιχισμός ενυπάρχει στον πυρήνα των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής. Αυτή η μυστικοποιημένη, ιδιόζουσα «υλικότητα» του κεφαλαιοκρατικού κράτους εκφράζεται με το εξής ερώτημα του Ν.Π.: «γιατί η αστική τάξη διαθέτει, για την πολιτική κυριαρχία της, αυτόν τον εντελώς ειδικό μηχανισμό που είναι το καπιταλιστικό κράτος, αυτό το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος, το ταξικό εθνικό-λαϊκό κράτος; Από πού προέρχεται το πρωταρχικό υλικό πλαίσιο αυτού του κράτους;»¹⁶ Πρόκειται για ένα κομβικό σημείο στη διαλεκτική του κράτους που είχε αναδείξει στη δεκαετία του 1920 ο μαρξιστής θεωρητικός του δικαίου, και θύμα των σταλινικών διωγμών, Εβγκένι Πασουκάνις, διερωτώμενος: «γιατί η ταξική κυριαρχία δεν παραμένει αυτό που είναι, δηλαδή η υποταγή ενός μέρους του πληθυσμού στο άλλο, και παίρνει, αντίθετα, τη μορφή της επίσημης κρατικής κυριαρχίας; ή, πράγμα

που καταλήγει στο ίδιο, γιατί ο καταναγκαστικός κρατικός μηχανισμός δε δημιουργείται σαν ιδιωτικός μηχανισμός της κυρίαρχης τάξης, αλλά ξεχωρίζει απ' αυτή και παίρνει τη μορφή ενός δημόσιου απρόσωπου μηχανισμού ξεκομμένου από το σώμα της κοινωνίας;»¹⁷

Η απάντηση του Ν.Π. έχει ως ακολούθως: «η υλικότητα αυτή οφείλεται στο σχετικό χωρισμό του κράτους από τις σχέσεις παραγωγής στον καπιταλισμό. Το θεμέλιο αυτού του χωρισμού —οργανωτική αρχή των θεσμών του καπιταλιστικού κράτους και των μηχανισμών του, του συγκεντρωτισμού του, της γραφειοκρατίας του, των αντιπροσωπευτικών του θεσμών, του νομικού του συστήματος— συνίσταται στην ιδιοτυπία των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας που συνεπάγονται»¹⁸.

Ας δούμε λίγο αναλυτικότερα τα παραπάνω. Στα πλαίσια των προκεφαλαιοκρατικών μορφών παραγωγής, ο Μαρξ είχε παρατηρήσει ότι οι πολιτικές σχέσεις διαπλέκονται «οργανικά», συμφύονται με τις σχέσεις παραγωγής. Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος συστατικής παρουσίας του πολιτικού στο πεδίο της οικονομίας καθορίζεται από τον ιστορικά ιδιαίτερο τρόπο απόσπασης του υπερπροϊόντος από τους άμεσους παραγωγούς στα όρια αυτών των μορφών παραγωγής. Απόσπαση που διαμεσολαβείται από τη σχέση που ο Μαρξ θα χαρακτηρίσει ως «έξω-οικονομικό» καταναγκασμό. Σχέση που με τη σειρά της επιβάλλεται από το γεγονός ότι σ' αυτές τις μορφές παραγωγής ο άμεσος παραγωγός παραμένει συνενωμένος με τα μέσα παραγωγής. Τα παραπάνω δε σημαίνουν, βέβαια, μια σχέση ισοδυναμίας μεταξύ του οικονομικού και του πολιτικού επιπέδου, ούτε αναιρούν το καθεστώς της ειδικής αυτονομίας που τα διέπει στα όρια της διαλεκτικής που χαρακτηρίζει αυτές τις προκαπιταλιστικές μορφές.

Η ειδοποιός διαφορά του καπιταλισμού με τις μορφές αυτές βρίσκεται στον αποχωρισμό, την αποξένωση του άμεσου παραγωγού από τα μέσα παραγωγής, που συγχρόνως είναι μια διαδικασία σχετικής και διακριτής αυτονόμησης του πολιτικού από το οικονομικό επίπεδο. Η διαδικασία αυτή στο περιεχόμενό της συνίσταται στην καθολίκευση της εμπορευματικής παραγωγής, με το μετασχηματισμό και της εργασιακής δύναμης σ' εμπορεύμα, η ανταλλαγή του οποίου υπακούει στους νόμους που διέπουν την ανταλλαγή των εμπορευμάτων.

Έτσι, τώρα, ο άμεσος παραγωγός ενώνεται με τα μέσα παραγωγής διαμέσου ενός συμβολαίου που εκουσίως, ως «ισότιμο» και «ελεύθερο» μέλος της κοινωνίας, συνάπτει με τον αγοραστή της εργασιακής του δύναμης. Η ιδιοποίηση της υπερεργασίας δεν απαιτεί πλέον την προσφυγή στην πρακτική του έξω-οικονομικού εξαναγκασμού. Ισότιμοι εμπορευματοκάτοχοι ανταλλάσσουν τα εμπορεύματά τους. Στα όρια αυτής της εμπορευματικής παραγωγής, η αγορά λειτουργεί ως ο πλέον πρόσφορος τόπος συγκρότησης μιας «γενικής θέλησης», που ενσαρκώνει ένα «γενικό συμφέρον». Πρόκειται για το «κοινό» συμφέρον των αυτόνομων εμπορευματοκατόχων να ανταλλάσσουν, σύμφωνα με τους κανόνες της ισοδυναμίας ανταλλαγής, τα εμπορεύματά τους, να επιβεβαιώνουν δηλαδή, με τρόπο αδιατάρακτο, την ιδιότητά τους ως αυτόνομων υποκειμένων δικαίου. «Το γενικό συμφέρον —θα πει ο Μαρξ— είναι ακριβώς η γενικότητα των ιδιοτελών συμφερόντων. Η ισότητα και η ελευθερία δε γίνονται, επομένως, μόνο σεβαστές στην ανταλλαγή που βασίζεται στις ανταλλακτικές αξίες, αλλά επίσης η ανταλλαγή των ανταλλακτικών αξιών είναι η παραγωγική, πραγματική βάση κάθε ισότητας και ελευθερίας»¹⁹

Η προαναφερθείσα πραγματικότητα καθιστά αναγκαία τη γένεση εκείνης της πολιτικής δομής που θα εγγυάται την «ελευθερία» και την «ισότητα» των κατόχων εμπορευμάτων. «Αυτό σημαίνει για την πολιτική δομή μια τάση για την εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτικού-δημοκρατικού κράτους δικαίου. Η πολιτική δημοκρατία, ακριβέστερα η δημοκρατική αρχή, εμφανίζεται έτσι ως η πολιτική δομή ενός τρόπου παραγωγής (του κεφαλαιοκρατικού) όπου οι υλικές διαφορές ανάμεσα στα άτομα και τις τάξεις όχι μόνο επικαλύπτονται, αλλά και αναπαράγονται με τις ίδιες μορφές, δηλαδή με την ελευθερία και την ισότητα»²⁰.

Όπως στα πλαίσια του εμπορευματικού φετιχισμού οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής αντιστρέφονται και εμφανίζονται ως σχέσεις μεταξύ πραγμάτων, έτσι και στο πεδίο της πολιτικής οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ αντιμαχόμενων κοινωνικών τάξεων μυστικοποιούνται και παρουσιάζονται ως σχέσεις ανάμεσα σε ελεύθερα και ίσα υποκείμενα δικαίου. Η ανεστραμμένη σκέψη είναι το αποτέλεσμα μιας ανεστραμμένης, μυστικοποιημένης πραγματικότητας²¹. Σ' αυτή την περιπέτεια της μυστικοποίησης, όπως θα δείξει ο Μαρξ, προνομιακός ρόλος ανήκει στην αγορά στα πλαίσια του κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού, από την οποία αντλεί τη νομιμοποίησή της η αρχή του «κοινοβουλευτικού δημοκρατικού κράτους δικαίου»²².

Οφείλουμε να σημειώσουμε, σ' αυτό το σημείο, ότι την απολογητική φιλελεύθερη αντίληψη, περί θεμελίωσης του κράτους στο δίκαιο, είχε καταγγείλει, ως ανυπόστατη, ο μεγάλος Ολλανδο-Εβραϊός φιλόσοφος Μπαρούχ Σπινόζα από το 1670. «Δείξαμε —θα πει ο Σπινόζα— ότι το δίκαιο του υπέρτατου άρχοντα οριοθετείται από την εξουσία του, δείξαμε ότι το σπουδαιότερο τμήμα αυτού του δικαίου συνίσταται στο πνεύμα κυριαρχίας στο οποίο οφείλουν όλοι να υποτάσσονται. Και συνεπώς, δείξαμε ότι μόνο ο ανώτατος άρχων έχει το δικαίωμα να αποφασίζει για το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο. Δείξαμε, επομένως, ότι μόνο αυτός ο άρχων έχει το δικαίωμα να εγκαθιδρύει τους νόμους και να τους ερμηνεύει, οποτεδήποτε αμφισβητείται το νόημά τους, να διεξαγάγει πόλεμο και να υποβάλει ή να δέχεται προτάσεις ειρήνης»²³.

Το κράτος ως κοινωνική σχέση

Στην ιστορία του εργατικού κινήματος —τόσο στη σοσιαλδημοκρατική όσο και στη σταλινική του εκδοχή— επικράτησε μια αντιμετώπιση του κεφαλαιοκρατικού κράτους, η οποία συνέβαλε αποφασιστικά στην ήττα του απελευθερωτικού κομμουνιστικού προτάγματος. Η αντιμετώπιση αυτή εμφανίστηκε —και συνεχίζει να είναι δραστηκώς παρούσα— υπό δύο μορφές συχνά αναμειγμένες. Πρόκειται για την αντίληψη του κράτους-εργαλείου αφ' ενός και του κράτους-υποκειμένου αφ' ετέρου. Η ρήξη με τη θεώρηση αυτή —υπό οποιαδήποτε μορφή— συνιστά θεμελιώδη συνθήκη για την επεξεργασία ενός σύγχρονου σχεδίου ρήξης με τον καπιταλισμό στραμμένου στον κομμουνιστικό ορίζοντα.

Η κριτική που άσκησε ο Ν.Π. στην άποψη αυτή διατηρεί στο αχέραιο την επικαιρότητά της. Ας την παρακολουθήσουμε: «Το κράτος ως πράγμα: η παλιά οργανοκρατική αντίληψη του κράτους, παθητικού, αν όχι ουδέτερου εργαλείου, που το χειρίζεται αποκλειστικά μία μόνο τάξη ή μερίδα, οπότε δεν αναγνωρίζεται στο κράτος καμία αυτονομία. Το κράτος ως

Υποκείμενο: η αυτονομία του κράτους, που θεωρείται εδώ απόλυτη, ανάγεται στη θέληση του ως εκλογικευτική αρχή της κοινωνίας των ιδιωτών. Αντίληψη που ξεκινάει από τον Κέγκελ κι επαναλαμβάνεται από τον Μαξ Βέμπερ και το "θεσμοκρατικό-λειτουργιστικό ρεύμα". Ανάγει αυτή την αυτονομία στην ιδιαίτερη εξουσία που υποτίθεται ότι κατέχει το κράτος και στους φορείς αυτής της εξουσίας και της κρατικής ορθολογικότητας: στη γραφειοκρατία και κυρίως στην πολιτική ελίτ»²⁴.

Στα όρια αυτού του άρθρου δεν μπορούμε να υπεισέλθουμε αναλυτικά στην κατάδειξη της αβυσμιότητας των παραπάνω αντιλήψεων και των πολιτικών τους συντεταγμένων. Θα σημειώσουμε, μόνο, ότι αδυνατούν να ερμηνεύσουν και να αποκρυπτογραφήσουν την ιδιόζουσα υλικότητα του κεφαλαιοκρατικού κράτους, τη διαλεκτική που το διατρέχει απ' άκρη σ' άκρη. Διαλεκτική που αρύεται από το σύνθετο πλέγμα των σχέσεων του κράτους με τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας, τη διάκριση-διαίρεση χειρωνακτικής-διανοητικής εργασίας που διαποτίζει όλους τους πόρους του αστικού κράτους. Και οι δύο αντιλήψεις οδηγούνται ρητώς ή αρητώς στην άρνηση της ταξικής φύσης του κράτους, στην άρνηση της διαλεκτικής του σύλληψης ως πολιτικής συμπύκνωσης της κεφαλαιακής εξουσιαστικής σχέσης.

Στενά συνδεδεμένη με τα παραπάνω είναι η σύλληψη των σχέσεων κράτους-κοινωνικών τάξεων ως σχέσεων εξωτερικότητας. «Είτε η κυρίαρχη τάξη απορροφά το κράτος αδειάζοντάς το από την εξουσία του (το κράτος-πράγμα), είτε το κράτος αντιστέκεται στην κυρίαρχη τάξη και της αφαιρεί την εξουσία προς δικό του όφελος (το κράτος-υποκείμενο και διαιτητής ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις, αντίληψη προσφιλή στη σοσιαλδημοκρατία)»²⁵.

Για να αποφύγει τους προαναφερθέντες θεωρητικούς και πολιτικούς σκοπέλους, ο Ν.Π. προτείνει μια σχεσιακή θεωρία του κράτους και της εξουσίας²⁶. «Το καπιταλιστικό, στην περίπτωσή μας, κράτος δεν πρέπει να θεωρείται ως μία ενδογενής οντότητα, αλλά, όπως άλλωστε συμβαίνει με το "Κεφάλαιο" ως σχέση, ακριβέστερα ως η υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων, έτσι όπως αυτός εκφράζεται, πάντοτε με ειδικό τρόπο, μέσα στο κράτος»²⁷. Έχουμε φτάσει σ' ένα κομβικό σημείο στη διαμόρφωση-μετεξέλιξη της σκέψης του Ν.Π. Πρόκειται για ένα σημείο που ο ίδιος θα αποδεχτεί σε συνέντευξη που θα δώσει τον Ιούλιο του 1979 —λίγους μήνες, δηλαδή, πριν το θάνατό του— στο περιοδικό *Marxism Today*, και θα περιγράψει ως «ριζική στροφή σε σχέση με το λενινισμό»²⁸. Στροφή που παρατηρείται εμφανώς, όπως ο ίδιος ο Ν.Π. θα σημειώσει, στο βιβλίο του: *Η κρίση των δικτατοριών*²⁹.

Αυτή η αδιαφιλονίκητη τομή στη θεωρητική και πολιτική σκέψη του Ν.Π. δε συνίσταται στην επεξεργασία μιας διαλεκτικής σχεσιακής θεωρίας για το κράτος και την εξουσία, παρ'ότι, άλλωστε, όπως σημειώσαμε, στα πρώτα του έργα, αλλά στο περιεχόμενο που της αποδίδεται. Να αντιμετωπίσουμε το κράτος ως σχέση σημαίνει, κατά τον Ν.Π., να το θεωρούμε «ως μία συνισταμένη ταξικών αντιθέσεων που εγγράφονται στην ίδια τη δομή του κράτους»³⁰. Στο θεωρητικό και το στρατηγικό-πολιτικό επίπεδο, η τομή αυτή εκφράζεται με την απόρριψη, από την πλευρά του Ν.Π., μιας θέσης θεμελιώδους όχι μόνο στη λενινιστική παράδοση, αλλά πριν απ' όλα στη σκέψη των Μαξ-Ένγκελς, κρίσιμο κριτήριο διαχωρισμού ανάμεσα σ' ένα επαναστατικό-κομμουνιστικό σχέδιο υπέρβασης του καπιταλισμού και σε μια ρεφορμιστική στρατηγική ενσωμάτωσης στον καπιταλισμό. Η θέση αυτή

αναφέρεται στην «αναγκαιότητα» «συντριβής», «καταστροφής» του αστικού κράτους και των μηχανισμών του³¹.

Ας προσεγγίσουμε τα παραπάνω σημεία αναλυτικότερα. Κατ' αρχήν η υπόδειξη του Ν.Π. να αντιμετωπίσουμε το κράτος, όπως το κεφάλαιο, ως μία σχέση, τι συνεπάγεται στο θεωρητικό επίπεδο; Το κεφάλαιο είναι, πράγματι, όπως θα πει ο Μαξ, μία κοινωνική σχέση στα πλαίσια της οποίας η αστική τάξη είναι ο αποκλειστικός ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής, η δε εργατική τάξη, αποστερημένη καθ' ολοκληρίαν από τα μέσα παραγωγής, καθίσταται υποχρεωμένη να θέτει την εργασιακή της δύναμη στη διάθεση των κεφαλαιοκρατών, αν βεβαίως είναι πρόθυμη να επιβιώσει. Στα κρίσιμα ερωτήματα: τι θα παραχθεί, με τι μέσα, δηλαδή, πώς θα παραχθεί, ποιος θα ιδιοποιηθεί τα αποτελέσματα της παραγωγικής διαδικασίας, οι απαντήσεις δίνονται με μοναδική και ατεριόριστη δικαιοδοσία από την πλευρά της τάξης των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής, που ως εκ τούτου έχει και το αποκλειστικό πρόσταγμα στην οργάνωση της εργασιακής διαδικασίας. Πρόκειται για μια απροκάλυπτα μονομερή εκμεταλλευτική και εξουσιαστική σχέση. Μια σχέση που θεμελιώνεται όχι μόνο στη δικτατορία της αγοράς, αλλά κυρίως σ' αυτό που ο Μαξ θα ονομάσει «δεσποτισμό του εργοστασίου».

Έτσι, λοιπόν, και το κράτος του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής είναι μία σχέση στα όρια της οποίας η αστική τάξη χρησιμοποιεί όλα τα μέσα και τις δυνατότητες του κράτους και των μηχανισμών του, για την οργάνωση και αναπαραγωγή της πολιτικής της εξουσίας σε βάρος των κυριαρχούμενων κοινωνικών τάξεων. Ασφαλώς, το κράτος δεν είναι ένα παθητικό εργαλείο, που κατά βούληση χρησιμοποιεί η αστική τάξη για την πραγμάτωση των επιλογών της. Όταν, όμως, το κράτος ερμηνεύεται ως συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων και συνισταμένη ταξικών αντιφάσεων, τότε η ταξική πάλη μετατοπίζεται από το πρωταρχικό, καθοριστικό επίπεδο της ολότητας των κοινωνικών σχέσεων στο «παράγωγο» επίπεδο του κράτους. Δεν κατανοείται επαρκώς ο κεντρικός ρόλος της πάλης των τάξεων στο ιστορικό γίνεσθαι, η καθολικότητά της, μέσα από μια ταξική διαίρεση. Η τάση να συρρικνωθεί η δραστηριότητά της στα πλαίσια της κρατικής μορφής είναι εμφανής. Επιπλέον, κράτος-συνισταμένη σημαίνει πως αποτελεί παθητικό προϊόν της ταξικής πάλης, εκκρίνεται από την τελευταία φυσικώς τω τρόπω. Μια συνισταμένη που συγκροτείται εκ των υστέρων, ως ποσοτική οντότητα, από το ειδικό βάρος των «δακτυλικών αποτυπωμάτων» που αφήνουν πάνω της η αστική και η εργατική τάξη. Αν ενισχυθεί, ποσοτικά, το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης, ο χαρακτήρας της συνισταμένης μπορεί ν' αλλάξει. Από αστική να μετασηματιστεί, σταδιακά, σε σοσιαλιστική συνισταμένη. Βεβαίως, το κράτος, το ήξερε πολύ καλά, άλλωστε, και ο ίδιος ο Ν.Π., συγκροτείται εκ των προτέρων στον καπιταλισμό ως κράτος του κεφαλαίου. Στην περιπέτεια, την απρόβλεπτη, της ταξικής πάλης στρατεύεται εκ των προτέρων στο πλευρό της αστικής τάξης. Όχι, ασφαλώς, με εργαλειοκρατικό και βολονταριστικό τρόπο, έχοντας απωλέσει τη σχετική του αυτονομία, αλλά με στρατηγικούς όρους μακροπρόθεσμης διασφάλισης των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων³².

Ο ορίζοντας της ρήξης και του μαρασμού του κράτους

Το κράτος στον καπιταλισμό παραμένει αναμφισβήτητα ένα πεδίο ταξικής πάλης, ένα πεδίο που διατρέχεται από σωρεία ενδοταξικών και ταξικών αντιφάσεων. Αντιφάσεων, όμως, που ουδόλως ακυρώνουν την υλικότητά του, την ενότητα του δομικού του, σκληρού πυρήνα, που ο Ν.Π. είχε μελετήσει, και η οποία οφείλεται στη θεμελίωσή του πάνω στις σχέσεις παραγωγής και τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας που προσιδιάζουν στον καπιταλισμό (ιεραρχική-γραφειοκρατική-συγκεντρωτική συγκρότηση, μηχανισμοί καταστολής, λειτουργία στη βάση του φετιχισμού των «υπερταξικών», αφηρημένων κανόνων δικαίου, η εμφάνισή του υπό το ένδυμα του εκπροσώπου του εθνικού συμφέροντος, δηλαδή η συγκρότησή του στο έδαφος της αστικής ιδεολογίας του έθνους-εθνικισμού).

Ακριβώς, αυτός ο θωρακισμένος, στεγανοποιημένος πυρήνας του αστικού κράτους είναι που καθιστά ανυπερέβλητη συνθήκη τη συντριβή του αστικού κράτους για τη μετάβαση σε μία κοινωνία αυτοδιευθυνόμενη, χωρίς κράτος και εξουσιαστικές σχέσεις. Η προβληματική του μαρασμού του κράτους, κορυφαίας σημασίας στη μαρξική φιλοσοφική παράδοση, καθίσταται εύκολη χωρίς την αναγνώριση της αναγκαιότητας αυτής, ένα οικοδόμημα χωρίς βάσεις, επιδεκτικό οποιασδήποτε κρατολατρικής μεταχείρισης. Η υπεράσπιση, ακριβώς, αυτής της προβληματικής, άρρηκτα συνυφασμένης με τη θέση περί «καταστροφής» του αστικού κράτους, υπήρξε ένα κορυφαίο σημείο στη ρήξη του Λένιν και της επαναστατικής παράδοσης γενικότερα με τον κρατολατρικό, ρεφορμιστικό «μαρξισμό» της Β' Διεθνούς³³. Η καταστροφή του κράτους δεν είναι μια φυσική, αλλά μια κοινωνική διαδικασία, που η ουσία της συνίσταται στη ριζική άρση του διαχωρισμού μεταξύ της πολιτικής και της ανθρώπινης κοινότητας, στην κοινωνικοποίηση της πολιτικής, στη ριζική υπέρβαση της αποξένωσης των δυναστευόμενων κοινωνικών τάξεων από τη διεύθυνση της κοινωνίας³⁴.

Την παραπάνω άποψη θα την υπερασπίσει άλλωστε και ο Ν.Π., όταν θα πει, «η βασική αντίληψη των Μαρξ, Ένγκελς, Λένιν και Γκράμσι, που αφορά το πέρασμα στο σοσιαλισμό, ξεχωρίζει από μια ρεφορμιστική αντίληψη από το ότι απαιτεί να συντρίψει τον παλιό κρατικό μηχανισμό, δηλαδή από τη θεωρία της δικτατορίας του προλεταριάτου»³⁵. Από αυτή τη διατίσωση απορρέει και η παραδοχή της λενινιστικής θεωρίας της δυαδικής εξουσίας³⁶. Γιατί «στην πολιτική —θα πει ο Γκράμσι— το λάθος διαπραττεται εξαιτίας μιας ανακριβούς αντίληψης γι' αυτό που είναι το κράτος (με την ολοκληρωμένη σημασία: δικτατορία συν ηγεμονία)»³⁷.

Ας παρακολουθήσουμε σ' αυτό το σημείο τη συλλογιστική που επικαλείται ο Ν.Π., για να αναιρέσει την αναγκαιότητα συντριβής του αστικού κράτους και να τεκμηριώσει την εναλλακτική στρατηγική του «δημοκρατικού δρόμου» προς το σοσιαλισμό. «Μια κεντρική γραμμή διαπερνά τις αναλύσεις και την πρακτική του Λένιν: το κράτος πρέπει ν' αφανιστεί σύρριζα μ' ένα μετωπικό αγώνα σε μια κατάσταση διπλής εξουσίας και ν' αντικατασταθεί-υποκατασταθεί από τη δεύτερη εξουσία, τα Σοβιέτ, εξουσία που δε θα είναι πια ένα κράτος στην κυριολεξία, αφού θα είναι κιόλας ένα κράτος σε μαρασμό. Ποιο είναι το λενινιστικό νόημα αυτού του αφανισμού του αστικού κράτους; Οι θεσμοί της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και οι πολιτικές ελευθερίες θεωρήθηκαν από τον Λένιν (αλλά ποτέ από τον Μαρξ) σκέτο προϊόν της αστικής τάξης: Πρέπει, επομένως, να ξεριζωθούν ολότελα και

ν' αντικατασταθούν μόνο με την άμεση δημοκρατία στη βάση... Πράγμα που με κάνει να θέσω το αληθινό ερώτημα: μήπως ήταν μάλλον αυτή η ίδια η γραμμή... που στάθηκε ο κύριος παράγοντας των όσων συνέβησαν στη Σοβιετική Ένωση, όταν ακόμα ζούσε ο Λένιν;... Η πρώτη σωστή και θεμελιακή κριτική στην μπολσεβίκικη επανάσταση και στον Λένιν είναι η κριτική της Ρόζας Λούξεμπουργκ»³⁸. «Η Ρόζα Λούξεμπουργκ δε διαφώνησε με τον Λένιν επειδή ήταν πολύ συγκεντρωτικός ή επειδή καταπίεζε την εργατική τάξη, αλλά πολύ περισσότερο επειδή είχε καταλύσει όλους τους θεσμούς της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας κι είχε διατηρήσει μόνον εκείνους της άμεσης δημοκρατίας: τα σοβιέτ»³⁹.

Στις παραπάνω απόψεις οφείλουμε να κάνουμε τις ακόλουθες παρατηρήσεις. Είναι, νομίζουμε, λάθος να ταυτίζεται η συντριβή του αστικού κράτους με την κατάργηση κάθε μορφής αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και των λεγόμενων «τυπικών» ελευθεριών και να αποδίδεται η επιλογή αυτή στον Λένιν και όχι στον Μαρξ⁴⁰. Και για τους δύο η κατάργηση του αστικού κοινοβουλευτισμού δεν ταυτίζεται με την κατάργηση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. «Αντί ο λαός να αποφασίζει μια φορά κάθε τρία ή έξι χρόνια —θα πει ο Μαρξ— ποιο μέλος της κυρίαρχης τάξης θα στρεβλώνει τη θέλησή του στο Κοινοβούλιο, το καθολικό δικαίωμα ψήφου θα εξυπηρετούσε τον οργανωμένο σε κομμούνες λαό, όπως το ατομικό δικαίωμα εκλογής χρησιμεύει σε κάθε εργοδότη για να αναζητεί εργάτες και διευθυντές για την επιχείρησή του»⁴¹. «Χωρίς αντιπροσωπευτικούς θεσμούς δεν μπορούμε να φανταστούμε τη δημοκρατία, ακόμη και την προλεταριακή δημοκρατία, χωρίς τον κοινοβουλευτισμό μπορούμε και πρέπει να τη φανταστούμε, αν η κριτική της αστικής κοινωνίας δεν είναι για μας κούφια λόγια»⁴².

Όσον αφορά τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, θα παραπέμψουμε σ' ένα κείμενο που έγραψε το Δεκέμβριο του 1918: «Η πραγματοποίηση της κομμουνιστικής κοινωνικής οργάνωσης είναι το καθήκον το πιο επιτακτικό, που ποτέ δεν μπήκε σε μια επανάσταση ή τάξη σ' όλη την ιστορία του κόσμου. Αυτό το καθήκον συνεπάγεται μια πλήρη καταστροφή του κράτους, μια γενική ανατροπή όλων των οικονομικών και κοινωνικών βάσεων του σημερινού κόσμου... Από τις ανώτατες διοικητικές θέσεις του κράτους, ως την τελευταία κοινότητα, η προλεταριακή μάζα πρέπει να διαλύσει τα κυρίαρχα όργανα της αστικής ηγεμονίας: υπουργικό συμβούλιο, βουλή, δημοτικές αρχές»⁴³.

Η δημοκρατία, για την οποία τόσο πολύ ανησυχεί, με αναμφίβολη ειλικρίνεια, ο Ν.Π., είναι αυτή που θα περιγράψει ο Μισέλ Φουκώ: «Στη σκιά της αστικής πολιτείας γεννιέται ετούτη η παράξενη δημοκρατία ενός καλού που θα επιβληθεί με το ζόρι και τη βία, σ' όσους γεννούν υποψίες ότι ερωτοτροπούν με το κακό»⁴⁴. Ο Λένιν, καταγγέλλοντας με δριμύτητα κάθε ίχνος δεισιδαιμονικού σεβασμού —όπως θα πει ο Ένγκελς— προς το κράτος, θα περιγράψει με τα παρακάτω λόγια τη διαφοροποίησή του έναντι του αναρχισμού αφ' ενός και του ρεφορμισμού αφ' ετέρου: «Από τους αναρχικούς μας χωρίζει α) η χρησιμοποίηση του κράτους τώρα και β) στην περίοδο της επανάστασης του προλεταριάτου —σημεία σοβαρότατα για την πρακτική αυτή στιγμή. Από τους οπορτουνιστές μας χωρίζουν πιο βαθιές, “πιο αιώνιες” αλήθειες για α) τον προσωρινό χαρακτήρα του κράτους, β) τη ζημιά που προκαλούν οι φλυαρίες για το κράτος, γ) το μη ολότελα κρατικό χαρακτήρα της δικτατορίας του προλεταριάτου, δ) για την αντίφαση κράτους και ελευθερίας και ε) τη συντριβή της γραφειοκρατικής-στρατιωτικής μηχανής»⁴⁵.

Η άρνηση της συντριβής του αστικού κράτους από την πλευρά του Ν.Π., έχουμε την άποψη ότι δεν ευνουχίζει μόνο την εμμονή του στην προβληματική του μαρξισμού του κράτους, αλλά αντιφάσκει στην ανάλυσή του περί αυταρχικού κρατισμού, ως δομικής, δεσποζουσας τάσης καθολικής αυταρχικοποίησης που διατρέχει το νέο, πιθανώς, στάδιο στην αναπαραγωγή του καπιταλισμού⁴⁶. Ας δούμε, όμως, πώς περιγράφει ο Ν.Π. την «εναλλακτική» στρατηγική: «Αυτή η μακρόχρονη πορεία για την κατάληψη της εξουσίας σ' ένα δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό συνίσταται βασικά στην ανάπτυξη, ενίσχυση, συντονισμό, καθοδήγηση των σκόρπιων κέντρων αντίστασης που διαθέτουν πάντα οι μάζες μέσα στα κρατικά δίκτυα, με τη δημιουργία και ανάπτυξη νέων, έτσι που τούτα τα κέντρα να γίνουν, πάνω στο στρατηγικό κέντρο που είναι το κράτος, τα ουσιαστικά κέντρα της πραγματικής εξουσίας... Η διαδικασία αυτή απλώνεται επίσης και κατά πρώτο λόγο στους κατασταλτικούς κρατικούς μηχανισμούς, εκείνους που κατέχουν το μονοπώλιο της νόμιμης φυσικής βίας: το στρατό και την αστυνομία κυρίως»⁴⁷.

Αυτό λοιπόν είναι το εναλλακτικό «ταξίδι» που προτείνει ο Ν.Π. για να αποφευχθούν τα αδιέξοδα της στρατηγικής του τύπου διπλής εξουσίας. Όμως, εδώ, η ιστορική εμπειρία και τα κατατεθειμένα κείμενα αποφαίνονται με τρόπο κατηγορηματικό. Δεν υπάρχει πρωτοτυπία στην προτεινόμενη εναλλακτική. Είναι ένα σχέδιο με μακρά προϊστορία στους κόλπους του εργατικού κινήματος. Και η άποψή μας είναι ότι η ιστορική δοκιμασία του οδήγησε σε αδιέξοδο και χρεοκοπία. Είναι η κλασική οδός του ρεφορμισμού που με ευκολία την αναγνωρίζουμε στον Μπερνοστάιν, τον Κάουτσκι, τον αυстро-μαρξισμό κ.α. Βαθμιαία, σταδιακά, αθόρυβα, ίσως, χωρίς βεβιασμένες κινήσεις, οι δυναστευόμενες τάξεις, στα πλαίσια μιας ποσοτικής αντίληψης για την εξουσία, επεκτείνουν διαρκώς το κομμάτι εξουσίας που διαθέτουν, διευρύνουν τις διάσπαρτες ποσότητες εξουσίας, μέχρις ότου να «αλλάξουν» εκ των έndon το «σκληρό» πυρήνα του αστικού κράτους. Και το κάνουν, μάλιστα, αυτό πολύ περισσότερο στο εσωτερικό των μηχανισμών καταστολής. Είμαστε αντιμέτωποι με μια τυπικο-λογική, αντιδιαλεκτική αντίληψη για τον τρόπο κίνησης των αντιθέσεων που διαπερνούν τον κόσμο και την ιστορία. Εν τω μεταξύ η αστική τάξη μ' ένα σαρόνιο χαμόγελο παρακολουθεί τους καταπιεζόμενους να προσπαθούν, εν αγνοία, να μεγαλώσουν το κομμάτι της εξουσίας τους για ν' αλλάξουν το «πεπρωμένο» τους⁴⁸.

Επιλεγόμενα

Επιχειρήσαμε ν' αναδείξουμε κάποιες πλευρές της θεωρητικής και πολιτικής σκέψης του Ν.Π. Ήταν αδύνατον στα πλαίσια ενός άρθρου να καταπιαστούμε με όλο τον πλούτο της σκέψης του. Βεβαίως, το πνευματικό οδοιπορικό του Ν.Π. δεν υπήρξε μονοσήμαντο και ευθύγραμμο. Η τομή, που ο ίδιος αναγνώρισε ότι υπάρχει στη σκέψη του, δε νομίζουμε ότι υπήρξε η καλύτερη στιγμή των θεωρητικο-πολιτικών του αναζητήσεων. Αντιθέτως, πιστεύουμε ότι σηματοδοτεί τη στιγμή που εγκολώνεται ιδέες κάθε άλλο παρά πρωτότυπες και ριζοσπαστικές. Ο Ν.Π. μέχρι και το προτελευταίο του βιβλίο, *Η κρίση των δικτατοριών*, υπερασπίστηκε την αναγκαιότητα συντριβής του αστικού κράτους ως αναγκαίας συνθήκης εξόδου του ανθρώπου από το προϊστορικό βασίλειο των ταξικών, κρατολατρικών κοινωνιών.

Τα παραπάνω δε σημαίνουν ότι μετά την «τομή» οι αναζητήσεις του Ν.Π. αφυδατώνονται. Οι αναλύσεις του για τον αυταρχικό κρατισμό του σύγχρονου καπιταλισμού αποδεικνύουν το αντίθετο. Θα υπερασπιστεί μέχρι τέλους την προβληματική της απονέκρωσης του κράτους, τον αντι-κρατικό χαρακτήρα του μαρξισμού, τη ριζική εχθρότητά του προς το κράτος, «το πιο παγερό απ' όλα τα παγερά τέρατα», του οποίου η διαιώνιση εξαγγέλλει το «θάνατο των λαών», όπως θα πει ο Φρειδερίκος Νίτσε, αυτό το τρομερό, κατά τον Αλ-τουσσέρ, παιδί του 19ου αιώνα⁴⁹.

«Σύμφωνα με τη φιλοσοφική άποψη, το κράτος είναι η “πραγματοποίηση της Ιδέας”. Το πεδίο όπου η αιώνια αλήθεια και δικαιοσύνη πραγματοποιούνται... Κι από δω πηγάζει ένας δεισιδαιμονικός σεβασμός προς το κράτος —θα πει ο Ένγκελς— σεβασμός που ριζώνει τόσο πιο εύκολα, όσο οι άνθρωποι είναι εξοικειωμένοι από τα παιδικά τους χρόνια, να φαντάζονται ότι όλες οι υποθέσεις και τα συμφέροντα που είναι κοινά για όλη την κοινωνία, δεν μπορούν να εξυπηρετηθούν αλλιώς, παρά όπως εξυπηρετούνταν ως τώρα, δηλαδή με την κρατική διαμεσολάβηση... Στην πραγματικότητα, όμως, το κράτος δεν είναι τίποτ' άλλο, παρά μια μηχανή για την καταπίεση μιας τάξης από μία άλλη και μάλιστα όχι λιγότερο στην αστική δημοκρατία απ' ό,τι στη μοναρχία. Στην καλύτερη περίπτωση το κράτος είναι ένα κακό που κληροδοτείται στο προλεταριάτο, που νίκησε στον αγώνα για την ταξική κυριαρχία... ωστόσο μια γενιά διαμορφωμένη σε νέες, ελεύθερες κοινωνικές συνθήκες, θα είναι σε θέση να πετάξει όλη την κρατική σαβούρα στα σκουπίδια»⁵⁰.

Οι άνθρωποι χιλιάδες χρόνια τώρα, σύμφωνα με τον Μαρξ, ζουν εγκάθειρτοι στο «σιδερένιο κλουβί» της προϊστορίας, όπως για τον Χάιντεγκερ οι άνθρωποι για χιλιάδες χρόνια παραμένουν βυθισμένοι στη λήθη του Είναι. Η έξοδος από το κλουβί αυτό και η μετάβαση σε μια «ήπειρο» χωρίς τα δεσμά της ταξικής και κρατικής δουλείας, στην ήπειρο που καταναγκάζεται από το φως του Είναι στη γλώσσα του Χάιντεγκερ, αποτελεί την ανάληψη μιας ριψοκίνδυνης και απρόβλεπτης περιπέτειας. Ριψοκίνδυνης γιατί η δυνατότητα της διολίσθησης στη βαρβαρότητα είναι πάντα παρούσα, αβέβαιης, γιατί καμία «φυσική νομοτέλεια» και κανένα «μεταφυσικό» ιστορικό υποκείμενο δεν μπορεί να εγγυηθεί την αίσια έκβασή της.

Σημειώσεις

1. K. Marx, *The Class struggles in France*, στο K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, τ. 10, σελ. 117, Εκδ. Progress Publishers, Moscow, 1978.

2. Ηροδότου, *Ιστορίαι*, τ. Β', σελ. 50-53, εκδ. Δ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 1988, μετάφραση Άγγελος Βλάχος.

3. Πρόταγμα που προέβαλε επίσης ο αρχαίος Έλληνας ρήτορας Αλκιμάχας, στο «Μεσσηνιακό» του λόγου: «ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας Θεός, οὐδένα δούλον ἢ φίσις πεποιήμεν». Αριστοτέλης, *Ρητορική*, Α', 1373b, 18-20.

4. Kant, *Political Writings*, σελ. 115, εκδ. Cambridge University Press, 1991. Πρόκειται περί απόψεως που ο Καντ διατύπωσε στο έργο του: *Αιώνια Ειρήνη*.

5. Ν.Π., Θέματα της μαρξιστικής αντίληψης περί κράτους, στο: *Μαρξισμός και επιστήμη*, Β' εβδομάδα σύγχρονης σκέψης, Μάιος 1966, εκδ. Θεμέλιο, 1966, σελ. 285.

Για την πρώιμη υπαρξιστική ανάγνωση του μαρξισμού από τον Νίκο Πουλαντζά, βλ. Bob Jessop, Nicos Poulantzas, *Marxist theory and political strategy*, σελ. 26-50, εκδ. Macmillan, London, 1985 και Ν.Π.: *Ιστορία και Ηθική*, Αντί, τεύχος 185.

6. Ν.Π., ό.π., σελ. 286-287, 295. Για μια διαφορετική προσέγγιση βλ. Galvano Della Volpe, *Rousseau and Marx*, εκδ. Lawrence and Wishart, London 1978· Jindrich Zeleny, *The Logic of Marx*, σελ. 117-189, εκδ. Blackwell, Oxford 1980. Ο Lucio Colletti θα υποστηρίξει, μάλιστα, ότι η πολιτικο-φιλοσοφική σκέψη του Μαρξ δεν κομίζει τιποτα καινούριο, αφού αποτελεί δάνειο της ρουσοϊκής κριτικής του κράτους και της πολιτικής. «Η αλήθινή πρωτοτυπία του μαρξισμού πρέπει να αναζητηθεί στο πεδίο της κοινωνικής και οικονομικής ανάλυσης, μάλλον, παρά στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας. Ακόμη και στη θεωρία του κράτους, η πραγματικά νέα και αποφασιστική συνεισφορά του μαρξισμού συνίσταται στην ανάδειξη της οικονομικής βάσης για τη γένεση του κράτους και συνεπώς των αναγκών οικονομικών συνθηκών για την εξάλειψή του. Και εκείνο, φυσικά, υπερέβαινε τα όρια της ανιστοχρά πολιτικής θεωρίας» (Lucio Colletti, *Karl Marx, Early Writings*, Introduction, σελ. 46).

7. Ν.Π., *Το Κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, σελ. 18, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

8. Ν.Π., ό.π., σελ. 35-38.

9. Ν.Π., ό.π., σελ. 24. Αυτή η κριτική, στην προβληματική που αντιλαμβάνεται τις σχέσεις μεταξύ του οικονομικού και του πολιτικού-ιδεολογικού επιπέδου ως σχέσεις ριζικής εξωτερικότητας, μπορούμε να πούμε ότι εντάσσεται σ' εκείνη την κριτική παράδοση μέσα στο μαρξισμό που εμφανίστηκε ο Καρλ Κορς. Ο τελευταίος χαρακτηριζόταν ως «απλοϊκά μεταφυσική άποψη, της γνύσης αστικής κοινής λογικής» την άποψη που θεωρεί «το Νοέιν ανεξάρτητο από το Είναι». Βλ. Καρλ Κορς, *Μαρξισμός και φιλοσοφία*, εκδ. Ύψιλον, Αθήνα 1981, και την ενδιάμεση μελέτη ενός παραγνωρισμένου μαρξιστή διανοητή από την Πολωνία, που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά το 1936: Franz Vahubows, *Ideology and superstructure in Historical Materialism*, εκδ. PLUTO PRESS, London 1990, σελ. 30-65.

10. Ν.Π., ό.π., σελ. 58.

11. Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3, σελ. 972, εκδ. Σ.Ε., Αθήνα 1978.

12. Pierre Clastres, *Η Κοινωνία ενάντια στο Κράτος*, σελ. 212, 214-215, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992. Επίσης, Jean Baudrillard, *Η κριτική ανταπάτη του ιστορικού υλισμού*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990.

13. Ν.Π., ό.π., σελ. 61. Στην ιστορικιστική προβληματική, κατά τον Ν.Π., εντάσσεται και το έργο του Φ. Ένγκελς, *Καταγωγή της οικογένειας, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και του κράτους*. Για μια διαφορετική ανάγνωση του συγκεκριμένου έργου, βλ.: Chris Harman, «Engels and the human society», *International Socialism*, τ. 65.

14. Ν.Π., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τ. 1, σελ. 142-145, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα. «Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι δεν έχουν, στην περίπτωση αυτή, ταξική σημασία κι ότι δεν τοποθετούνται κι αυτές στο έδαφος της πολιτικής κυριαρχίας ή ότι δεν αποτελούν έναν επίμαχο στόχο της, αλλά ότι δεν εξαρτώνται από το ίδιο θεμέλιο με τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας σε τάξεις... Η εξουσία στις σχέσεις ανδρών-γυναικών, ετερογενής δίχως άλλο προς τις ταξικές σχέσεις, δεν παύει ωστόσο να μεθοδεύεται και ν' αναπαράγεται, μεταξύ άλλων, κι από το Κράτος (αλλά κι από την επιχείρηση ή το εργοστάσιο), ως ταξική θέση» (Ν.Π., *Το κράτος, η εξουσία...*, ό.π., σελ. 61-62).

15. Ν.Π., *Πολιτική εξουσία...*, ό.π., σελ. 57, 159. Αντιθέτως, ο Ράιφ Μίλιμπαντ θα θεωρήσει αναγκαία τη διάκριση μεταξύ ταξικής και κρατικής εξουσίας, για να κατανοηθεί ορθά η «φύση» του κράτους, και θα χαρακτηρίσει λαθεμένη την άποψη του Ν.Π. Βλ. *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, σελ. 49-53, εκδ. Θεμέλιο 1977, Ralph Miliband, *Marxism and Politics*, σελ. 74-90, 106-111, εκδ. Oxford University Press 1977.

16. Ν.Π., *Το κράτος...*, σελ. 70.

17. Εβγκένι Πασουκάνις, *Μαρξισμός και δίκαιο*, σελ. 144, εκδ. Οδυσσεάς 1977.

18. Ν.Π., ό.π., σελ. 70.

19. Karl Marx, *Grundrisse*, σελ. 245, εκδ. Penguin, London 1973.

20. Γ. Πάργος, *Πολιτική δημοκρατία και κοινωνική εξουσία*, σελ. 97-98, εκδ. Παρατηρητής, 1979. Άλλοι μελετητές θα περιγράφουν τον καπιταλισμό ως ιδιωτικοποίηση της πολιτικής εξουσίας. Βλ. Έλεν Μείκλινς Γκιντ, *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό*, σελ. 51-55, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 1998.

21. Βλ. επίσης Δημήτρη Δημούλη - Γιάννη Μήμιου, «Θεωρία της αξίας, ιδεολογία και φετιχισμός», *Θέσεις*, τ. 66.

22. Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σελ. 188-189, εκδ. Σ.Ε. «Η ιστορία της κυκλοφορίας, που μέσα στα πλαίσια της κινείται η αγορά και πώληση της εργασιακής δύναμης, ήταν στην πραγματικότητα αληθινή Εδέμ των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου. Εδώ κυριαρχούν μόνο η ελευθερία, η ισότητα, η ιδιοκτησία και ο Μπένθαμ».

23. Benedict de Spinoza, *A Theologico-Political treatise, A Political treatise*, σελ. 309, εκδ. Dover Publications, New York 1951. «Ενθάδε κείται ο Σπινόζα: φτύστε στον τάφο του», είναι τα λόγια ενός επιτάφιου δημοσιευμένου 50 χρόνια μετά το θάνατό του, το 1729. Ο Μαρξ θα σαρκάσει τον «αγαθό», όπως θα τον αποκαλέσει, Μόζες Μέντελσον, που του άρεσε, τον καιρό του Λέσινγκ, να μεταχειρίζεται τον Σπινόζα σαν «ψόφιο σκυλί» (Κ. Μαρξ, ό.π., σελ. 25-26).

24. Ν.Π., *Το κράτος...* ό.π., σελ. 185. Η κρατοκεντρική αντίληψη του Χέγκελ διατυπώνεται με «καθαρότητα» ως εξής: «Το κράτος είναι η πραγματικότητα της υποστασιοποιημένης θέλησης, μια πραγματικότητα που αυτή κατέχει μέσα στην ιδιαίτερη αυτο-συνείδηση, που έχει αναχθεί στην καθολικότητά της: ως τέτοιο είναι το έλλογο καθ' εαυτό και δι' εαυτό. Αυτή η υποστασιοποιημένη ενότητα είναι ένας απόλυτος και αμετακίνητος σκοπός καθ' εαυτός και εντός αυτής η ελευθερία εισέρχεται στην υψηλότερη βαθμίδα του δικαίου της, ακριβώς όπως εκείνος ο τελικός σκοπός κατέχει την υψηλότερη βαθμίδα δικαίου ως προς τα άτομα, των οποίων το υπέρτατο καθήκον είναι να είναι μέλη του κράτους» (G.W.F. Hegel, *Elements of the philosophy of right*, σελ. 275, εκδ. Cambridge University Press 1991). Στον ίδιο ορίζοντα κινείται και ο Καντ. Βλ. Umberto Cerioni, *Ο Μαρξ και το σύγχρονο δίκαιο*, σελ. 272-275, εκδ. Παρατηρητής 1983.

25. Ν.Π., ό.π., σελ. 188.

26. Στο σημείο αυτό ο Ν.Π. «συναντά» τον Φουκώ. Έχει, όμως, δίκιο ο Ν.Π., όταν υποστηρίζει ότι από τα πρώτα του έργα ήδη κινείται στην κατεύθυνση μιας σχεσιακής θεωρίας του κράτους και της εξουσίας. Επομένως, επ' αυτού ο Φουκώ δεν πρωτοτυπεί. Αυτό δε σημαίνει, βεβαίως, ότι πολλές από τις αναλύσεις του του εξουσιαστικού φαινομένου στερούνται πρωτοτυπίας και γονιμότητας. Βλ. Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και Τιμωρία*, εκδ. Ράπτα, Αθήνα 1989, *Ιστορία της σεξουαλικότητας, η δίψα της γνώσης*, εκδ. Ράπτα, Αθήνα 1978.

Για κριτική, από μαρξιστική σκοπιά βλ. Ν.Π., *Το κράτος...* ό.π., Ντομινίκ Λεκούρ, *Ετεροδοξία ή επανάσταση*, σελ. 90-113, εκδ. Αγώνας.

27. Ν.Π., *Το κράτος...*, ό.π., σελ. 184. Επίσης: *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, σελ. 200, εκδ. Θέμελιο, 1981.

28. Ν.Π., *Για τον Γκράμσι, Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ*, σελ. 22, εκδ. Πολύτυπο, 1982.

29. Ν.Π., *Η κρίση των δικτατοριών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977. Στο βιβλίο αυτό ο Ν.Π. θα υποστηρίξει την ύπαρξη ενός μηχανιστικού διαχωρισμού μεταξύ μιας «μεταπαρατικής» αστικής τάξης αμερικανόδουλης, της οποίας τα συμφέροντα εξέφραζαν τα δικτατορικά καθεστώτα Ελλάδας, Ισπανίας, Πορτογαλίας, και μιας «ενδογενούς» αστικής τάξης με «αντιδικτατορικό» προσανατολισμό και στραμμένη προς την ΕΟΚ (ό.π., σελ. 65-83).

30. Ν.Π., *Το κράτος...* σελ. 190, *Η κρίση του Κράτους*, Συλλογική εργασία, σελ. 38, εκδ. Παπαζήση.

31. Βλ. Γιάννης Μηλιός, «Από τη "συντριβή της κρατικής μηχανής" στην "κρίση και μετεξέλιξη" του κράτους (Η θεωρητική τομή στο έργο του Ν. Πουλαντζά)», *Θέσεις*, τ. 30.

32. Την καινούρια αυτή θέση του Ν.Π. θα επιδοκιμάσει ο Etienne Balibar, στην εισήγησή του στο συνέδριο που θα διοργανώσει το Πανεπιστήμιο Αθηνών, από τις 29/9/1999 έως τις 2/10/1999, στη μνήμη του Ν.Π. Βλ. Etienne Balibar, *Communisme et citoyenneté. Reflexions sur la politique d' emancipation a la fin du XX siecle*, στο ίδιο συνέδριο επίσης βλ. Peter Bratsis, *Nicos Poulantzas and the Ontological Status of the State in Marxist Theory*.

33. Όταν, επομένως, ο Ζαν Ζωρές δήλωνε ότι η εγγεληνή θεωρία του κράτους και της διαλεκτικής απετέλεσε το γόνιμο έδαφος της καρποφορίας του γερμανικού σοσιαλισμού, θα είχε υπόψη του, μάλλον, το έκτρομα του Λα-σάλ και όχι το μαρξικό όραμα. Ζαν Ζωρές, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, σελ. 48-50, εκδ. Ροδάκη-Παύλου, Αθήνα 1946.

34. Βλ. Ευτύχη Μπιτσάκη, «Για την έννοια της πολιτικής», *Οντοπία*, τ. 3, Δημήτρη Δημούλη, «Πολιτικότητα, πολιτική, ταξική πολιτική», *Θέσεις*, τ. 44.

35. Ν.Π., *Πολιτική εξουσία...* ό.π., τ. 1, σελ. 56.

36. Ν.Π., ό.π., σελ. 160-161.

37. Antonio Gramsci, *Passato é presente*, σελ. 91, εκδ. Riuniti, Roma 1996.

38. Ν.Π., *Το κράτος...*, ό.π., σελ. 160-161.

39. Ν.Π., *Για τον Γκράμσι...*, ό.π., σελ. 22.

40. Βλ. κριτική σ' αυτή την άποψη στο: Michael Lowy, *Democratie et socialism*, εισήγηση στο προαναφερθέν συνέδριο.

41. K. Marx - F. Engels, *Collected Works*, τ. 22, σελ. 333.

42. Λένιν, *Άπαντα*, τ. 33, σελ. 46-48, εκδ. Σ.Ε. Ο Λένιν, επίσης, θα πει ότι «η διαδοχή των τάξεων και των κομμάτων θα μπορούσε να γίνει μέσα στα Σοβιέτ ειρηνικά... την αστική τάξη κανείς δεν την έδωχνε από τα Σοβιέτ ούτε πριν την Οκτωβριανή Επανάσταση, ούτε ύστερα απ' αυτήν» (ό.π., τ. 34, σελ. 11, 172). Κριτική από άλλη σκοπιά στον Λένιν: βλ. Σάββας Μιχαήλ, «Ο Λένιν και η ατραπός της διαλεκτικής», *Οντοπία*, τ. 2, Αλέξανδρος Χρύσης, *Φιλοσοφία και Χειραφέτηση*, εκδ. Ιδεοκίνηση, Αθήνα 1996, Βολίν, *Η άγνωστη επανάσταση*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1976, Maurice Briton, *Οι μολοσβίκοι και ο εργατικός έλεγχος*, εκδ. Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1977.

43. Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Τι ζητεί ο Σπάρτακος*, τ. 2, σελ. 9-10, εκδ. Υδροχόος, 1972, επίσης Norman Geras, *The legacy of Rosa Luxemburg*, εκδ. Verso, 1983.

44. Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία της τρέλας*, σελ. 61, εκδ. Ηριδανός. Σ' ένα από τα πιο γνωστά —για την πρόθεσή

τους να ανατρέψουν συνολικά το μαρξισμό— βιβλία του 20ού αιώνα, γραμμένο από έναν πρώην μαρξιστή, διαβάζουμε: «Η μαρξιστική υποτίμηση της δημοκρατίας συναντάται εκ νέου σήμερα στην κομμουνιστική ιδεολογία, που παρουσιάζει την πολιτική δημοκρατία ως απατηλή σημαία της αστικής κυριαρχίας και αντιτάσσει σ' αυτή με το όνομα του σοβιετισμού, το γραφειοκρατικό δεσποτισμό ως κατάλληλο καθεστώς προλεταριακής διακυβέρνησης» (Henri de Man, *Au dela du Marxism*, σελ. 77, εκδ. Librairie Felix Alcan, Paris 1929).

45. Λένιν, ό.π., σελ. 171-173. Για την αυτοκρατική του αναρχισμού, βλ. Λουίτζι Φάμπρι, *Αστικές επιδρομές στον αναρχισμό*, εκδ. Ελευθερος Τύπος. Ο Λένιν θα θεωρήσει, μάλιστα, αβάσιμη την κριτική στον αναρχισμό, ως συμπεριφορά «καχοποιών», που θα άσκησε ο Πλεχάνοφ στο βιβλίο του, *Αναρχισμός και σοσιαλισμός* (Λένιν, ό.π., σελ. 103).

46. Ν.Π., *Το κράτος...*, σελ. 291-355, *Για τον Γκράμσι...*, σελ. 27.

47. Ν.Π., *Το κράτος...*, σελ. 367-369. Βλ. την πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση που έγινε τον Ιούνιο του 1977, ανάμεσα στον Ν.Π. και τον Henri Weber για τα ζητήματα αυτά και η οποία αναδημοσιεύθηκε όλη στις *Θέσεις*, τ. 27.

Συγγενές είναι και το στρατηγικό σχέδιο που προτείνει ο Νέγκρι και άλλοι Ιταλοί διανοητές: «Η εξουσία αντιμετωπίζεται σαν μία πραγματικότητα ξένη και εχθρική, απέναντι στην οποία πρέπει να αμύνεται και την οποία δεν αξίζει ούτε να κατακτήσεις ούτε να καταστρέψεις, αλλά μόνο να περιορίσεις, να την κρατήσεις μακριά. Το αποφασιστικό σημείο είναι ο αυτοκαθορισμός του κινήματος σαν εναλλακτικής κοινωνίας...» (στο συλλογικό: Νέγκρι, Σκαλτσόνη κ.ά., *Αυτοκρατική του αντάρτικου*, σελ. 97, εκδ. Κομμούνια, Αθήνα 1983, Νέγκρι-Γκουκαταρί, *Οι νέοι χώροι της ελευθερίας*, εκδ. Κομμούνια 1986). Η κριτική δεν αναιρεί το ενδιαφέρον των προτεινόμενων ιδεών.

48. Πόσο διαφορετική αντίληψη πρέπει να είχαν οι παρισίνοι κομμουνάροι, το καταλαβαίνουμε διαβάζοντας τη διακήρυξη της Κομμούνιας του Παρισιού με ημερομηνία 19/4/1871. Βλ. *The Communards of Paris*, 1871, σελ. 81-83, εκδ. Thames and Hudson, London 1973.

49. Φρ. Νίτσε, *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*, σελ. 87-90, εκδ. Δωδώνη 1983. Για τη σχέση του Μαξ και του Νίτσε, βλ. Bernard Yack, *The longing for total revolution*, σελ. 251-364, εκδ. Princeton University Press 1986, Ανρί Λεφέβρ, *Χέγκελ - Μαξ - Νίτσε*, εκδ. Ράππα.

50. Εισαγωγή του Ένγκελς στον *Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία* του Μαξ στο: Μαξ - Ένγκελς, ό.π., τ. 27, σελ. 190. Η κριτική που άσκησε σ' αυτό το όραμα ο Κ. Καστοριάδης είναι, μάλλον, προϊόν παρανόησης. «Κι αν κανείς έλεγε πως στην "ανώτερη φάση του κομμουνισμού", όπως την ονειρευόταν ο Μαξ, το δίκαιο και ο νόμος δε θα είχαν κανένα λόγο ύπαρξης, επειδή τα άτομα θα έχουν εσωτερικεύσει στη δομή τους τους κανόνες κοινωνικής συνύπαρξης, θα 'πρεπε να πολεμήσουμε μέχρι θανάτου μια τέτοια ιδέα. Ένας ολοκληρωτικά εσωτερικευμένος θεσμός ισοδυναμεί με την πιο απόλυτη τυραννία και, συνάμα, με το σταμάτημα της ιστορίας» (Κορνήλιος Καστοριάδης, *Το περιεχόμενο του σοσιαλισμού*, σελ. 32, εκδ. Ύψιλον 1986).